

**ВИХОВАННЯ СВІДОМОЇ ДИСЦИПЛІНИ В
ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ**

**О.С. Бірюкова
(Кіровоград)**

У статті розкрито процес виховання свідомої дисципліни учнів у його історичному розвитку, зокрема у педагогічній спадщині А.С. Макаренка, розглянуто методи та прийоми виховання дисципліни учнів.

Ключові слова: виховання, дисципліна, шкільний режим, гальмування, педагогічна вимога.

В статье описывается процесс воспитания сознательной дисциплины учащихся в его историческом развитии, а именно в педагогическом наследии А.С. Макаренка, рассмотрены методы и приёмы воспитания дисциплины учеников.

The article describes the upbringing process of the conscious discipline of pupils according of its historical development. Emphasis is given to the method and principles of the upbringing of pupil's discipline.

Key words: upbringing process, discipline, school regime, pedagogical demand.

Постановка проблеми: в умовах демократизації нашого суспільства виникає гостра проблема необхідності у вихованні дисципліни та попередженні антисуспільної поведінки, у розробку якої значний внесок здійснив наш вітчизняний педагог А.С. Макаренко.

Постановка завдання: дослідити погляди вітчизняних педагогів на проблему виховання свідомої дисципліни школярів на прикладі

А.С.Макаренка як найвидатнішого педагога-новатора.

Аналіз літератури та наукових праць з педагогіки вказує на те, що ідеї А.С.Макаренка знайшли своє відображення на мисленні та діяльності багатьох науковців. Це І.Ф.Козлов, Ю.К.Чабанський, Н.І.Болдирєв, Л.Ю.Гордін, В.С.Ільїн, Е.І.Моносзон, В.Є.Гурман а також багато інших.

Особистість учня формується і розвивається під впливом багатьох факторів: об'єктивних і суб'єктивних, природних і суспільних, внутрішніх і зовнішніх, незалежних і залежних від волі та свідомості людей, які діють стихійно або відповідно до певних цілей, мети виховання. При цьому сам учень не є пасивною особою, а виступає як суб'єкт власного формування і розвитку.

Однією з одвічних проблем педагогіки було підвищення ефективності цілеспрямованого виховного впливу на людину, а це може забезпечити лише науково організоване виховання. Кожна епоха як досить тривалий проміжок історичного часу має свої ознаки: спосіб виробництва, державний і суспільний лад, культурні надбання, спосіб і стиль життя.

Витоки української національної системи виховання сягають углиб давнини. Упродовж сторіч вона встановлювалася, розвивалася, удосконалювалася, зберігаючись і захищаючись від руйнівного впливу як

чужоземних загарбників, так і «своїх» реакційних, шовіністичних, політичних сил.

В історію української педагогіки ввійшли такі прогресивні демократичні просвітителі, як Іван Вишенський (1545-1620), Стефан Зизаній (бл.1570-бл.1610), Г.Сковорода (1722-1794), Т.Г. Шевченко (1814-1861), М.П. Драгоманов (1841-1895), О.В. Духнович (1803-1865), Леся Українка (1871-1913), С. Русова (1856-1940), Б.Д. Грінченко (1863-1910) та інші. Кожен з вищезгаданих науковців зробив значний внесок у розвиток педагогічної думки на Україні і говорячи про них не можна не згадати про педагога зі світовим ім'ям, справжнього вітчизняного педагога — А.С. Макаренка (1888-1939). Його наукова творчість невіддільна від процесу створення нової педагогіки, а його педагогічний досвід ми називаємо новаторським. Разом із своїми однодумцями А.С. Макаренко послідовно здійснював і розробляв передові методи розв'язання принципів народної освіти, у своїй роботі він пішов значно далше своїх сучасників, зробивши видатне відкриття головного методу виховання — створення виховуючого колективу.

Проблема виховання свідомої дисципліни займає центральну позицію у педагогічній спадщині А.С. Макаренка. Питанням теорії та практики виховання дисципліни педагог присвятив ряд лекцій, статей та виступів. Одна з перших лекцій, з якою Антон Семенович виступав перед вчителями Полтавщини у 1922 році, була лекція про дисципліну. Питання про необхідність дисципліни він піднімав тоді, коли під впливом ідей «вільного виховання» воно було практично знято з розгляду. Великі надії поклалися на самоуправління та самодисциплінування дітей, що привело зрештою до росту хуліганства та повного розпаду дисципліни в школах. У цей час багато педагогів прийшли до висновку про необхідність встановлення порядку та дисципліни у всіх закладах соціального виховання. В публікаціях цього періоду самокритично відмічається, що педагогічна теорія відхилилась в бік надмірної ідеалізації дитячого колективу та природи дитини, що з педагогічного словника майже повністю зникли такі важливі поняття, як «мораль», «дисципліна», що шкільне самоуправління фактично зводиться до самоорганізації дітей. Все це мало негативний вплив на стан дисципліни в школах.

На цей час стало очевидним, що встановити дисципліну шляхом однієї самоорганізації дітей неможливо, що самоорганізація допустима лише при активному втручанні та методично спрямованому впливі педагога, тому починається інтенсивна розробка теоретичних основ дисципліни в радянській педагогіці. На сторінках педагогічних журналів з'являється ряд публікацій, в яких здійснюються намагання визначити зміст шкільної дисципліни, розкрити її особливості. Варто підкреслити, що А.С. Макаренко був не один в розробці питань дисципліни. Розробкою теоретичних питань дисципліни займалися багато інших педагогів, однак не всім пощастило дійти таких висновків та практичних результатів, як Антону Семеновичу. Більшість з них знаходилися під впливом педології і розглядали дисципліну у зв'язку з «педологічними особливостями дитини», бачили в дисципліні лише

засіб підтримки порядку в школі, необхідного для організації навчального та трудового процесу. Так, наприклад, І.А. Челюсткін характеризує дисципліну «як сукупність правил та мір, які встановлюють учні разом з вчителями для підтримки шкільного порядку та вміння стримувати свої особисті прояви». Приблизно таке ж визначення ми зустрічаємо у І.Л. Смирнова, однак вже відмічається, що характер дисципліни повинен визначатися цілями і задачами школи. Розкриваючи особливості дисципліни Смирнов підкреслює, що вона повинна ґрунтуватися на усвідомленні її необхідності самими дітьми.

На думку А.С.Макаренка, велику роль у дисциплінуванні відігравав шкільний режим, який виконує свою виховну роль лише тоді, коли доцільний, точний, загальний і визначений. Доцільність режиму полягає в тому, що всі елементи життєдіяльності учнів у школі й удома продумані та педагогічно виправдані. Точність режиму виявляється в тому, що не допускає жодних відхилень у часі й за місцем проведення намічених заходів. Точність передусім повинна бути властива педагогам, тоді вона передається й дітям. Загальність режиму — його обов'язковість для всіх членів шкільного колективу. Стосовно педагогічного колективу ця риса виявляється в єдності вимог, які педагоги висувають до вихованців: кожен вихованець повинен чітко уявляти, як він має діяти, виконуючи певні обов'язки. Такий режим сприяє розвитку в учнів здатності керувати собою, корисних навичок і звичок, позитивних моральних і правових якостей.

А.С.Макаренко здійснив великий вклад у розробку методики виховання свідомої дисципліни у підростаючих поколінь. Починаючи свою діяльність в колонії для малолітніх правопорушників, він зіткнувся перш за все з проблемою вибору засобів та методів виховання дітей, які протидіяли будь-якому педагогічному впливу. Він дослідив та проаналізував все, що було створено педагогікою минулих років, та прийшов до висновку, що потрібно «нову людину по-новому робити». Лише правильне співвідношення засобів та цілей буде сприяти вихованню свідомої дисципліни, — стверджував він. Розробляючи методику виховання свідомої дисципліни, А.С.Макаренко дійшов висновку, що не можна розглядати будь-який засіб поза системою виховного впливу, вважати його абсолютно хорошим чи абсолютно поганим. До дисциплінованої особистості педагог ставив дуже великі вимоги. На його думку, назвати дисциплінованим можна лише таку людину, яка «завжди, за будь-яких умов, зможе обрати правильну поведінку, найбільш корисну для суспільства, і знайде в собі твердість продовжувати таку поведінку до кінця, незважаючи на якісь труднощі та негаразди». Він був упевнений, що дисциплінованість як найважливіша моральна якість особистості проявляється не лише в точності, акуратності та виконанні вимог педагога, але й у боротьбі за досягнення поставлених цілей. Дисциплінована людина має бути готовою до того, щоб у будь-який момент виконати свій обов'язок, не чекаючи наказів чи розпоряджень — писав педагог.

Відстоюючи активну дисципліну, А.С.Макаренко виступав проти дисципліни гальмування та утримання, яка зазвичай тримається на заборонах, на авторитеті вчителя, на його наказах. Така дисципліна, — підкреслював педагог,

— є формою пригнічення особистості, завжди викликає опір дитячого колективу та бажання швидше вийти із сфери його впливу. Така дисципліна нічого не виховує, такою дисципліною не можна пишатися, говорив Антон Семенович. Пишатися можна лише такою дисципліною, яка кудись веде, чогось вимагає від людини, чогось більшого, ніж утримання — говорив педагог.

Рішуче заперечуючи проти дисципліни утримання, будучи прихильником активної дисципліни, А.С. Макаренко наполягав на необхідності виховання «гальм» у дітей. Деякі теоретики «вільного виховання» вбачали у цьому твердженні протиріччя, ніби дисципліна гальмування — це засади лише буржуазної педагогіки, але насправді це так зване протиріччя свідчить лише про діалектичний підхід педагога до процесу дисциплінованості. Справа в тому, що дисципліну гальмування він заперечував як кінцевий і самостійний результат. Разом з тим, на його думку, цей ступінь виховання дисципліни просто необхідний, для досягнення наступного ступеню — дисципліни руху вперед. А.С. Макаренко вважав, що неможливо виховати дисципліновану особистість, не навчивши її стримувати себе, керувати своєю поведінкою. Його вихованці добре засвоїли, що «людина без гальма — зіпсована машина». Уміння стримувати себе повинно формуватися у школярів не від страху перед покаранням, а як результат свідомих зусиль самих дітей, як результат розуміння необхідності діяти так, а не інакше.

Гальмування А. Макаренко розглядав як активний процес, пов'язаний з свідомим виконанням тих чи інших вимог. Він уважав, що здатність стримувати себе повинна перетворитися у звичку. Вона просто необхідна для виховання волі людини, адже лише волева особистість може керувати своїми вчинками та своєю поведінкою. Воля — це не просто бажання та його задоволення, це й бажання та зупинка, бажання та відмова одночасно. Якщо ваша дитина вправляється лише в тому, щоб здійснювати свої бажання, і не вправляється в гальмуванні, то у неї не буде великої волі — говорив Антон Семенович. Ось чому у виховних закладах, якими керував А.С.Макаренко, така велика увага приділялася вихованню вміння гальмувати свої бажання, або, як їх називав Антон Семенович, свої «апетити».

А.С.Макаренко вважав, що уміння стримувати себе є важливою особливістю хорошого тону та стилю життя дитячого колективу, що, в свою чергу, позитивно впливає на формування навичок правильної поведінки у дітей, на виховання високої дисциплінованості та організованості.

Опираючись на останні досягнення педагогічної та психологічної науки, А.С. Макаренко довів, що дисципліна безпосередньо пов'язана з мисленням, тому що вимагає розуміння її важливості, обов'язковості, глибокого усвідомлення необхідності дотримання певних норм і правил, ініціативи та самостійності у їх виконанні, критичної оцінки своїх вчинків та вчинків своїх товаришів. Розглядаючи співвідношення між свідомістю та поведінкою особистості, А.С. Макаренко постійно підкреслював, що свідомість та поведінка повинні бути тісно пов'язані та утворювати одне ціле. «Наша дисципліна — це поєднання повної свідомості, ясності, повного, загального для всіх,

розуміння, як потрібно вчинити...» Однак досягти повної гармонії свідомості та поведінки складно, попереджав педагог, тому що між усвідомленням того, як потрібно вчинити, та звичною поведінкою є певне протиріччя. Між ними є якась маленька канавка, і цю канавку потрібно заповнити досвідом, — писав педагог. Тобто одних знань про норми та правила поведінки недостатньо, потрібно, щоб знання переросли у переконання. А досягти цього можна лише шляхом накопичення досвіду.

Досить важливим компонентом для досягнення свідомої дисципліни учнів є педагогічна вимога, дисципліна не може бути створена, якщо до особистості не буде висуватися вимог, але вимога повинна бути нерозривно пов'язана з повагою, тому що чим більше до людини висувається вимог, тим більше поваги повинно виявлятися до неї. Однак вимога — це не єдиний засіб виховання дисциплінованості, існують також методи, спрямовані на доцільну організацію життя та діяльності дітей (метод довіри та поваги до вихованців), методи, спрямовані на формування свідомості та вироблення правильних уявлень про дисципліну (бесіди, диспути, методи прикладу), методи, які забезпечують регулювання та стимулювання поведінки особистості (заохочення та покарання). Кожен з вищезгаданих методів використовувався Антоном Семеновичем у взаємозв'язку з іншими в залежності від ситуації та доцільності тих чи інших методів.

З вищесказаного можна зробити такі висновки: Педагогічна діяльність

А.С. Макаренка ввібрала в себе кращі досягнення класичної та нової педагогіки. Його спадщина — досягнення всього прогресивного людства, яке прагне до гуманної освіти. Він вирішував складні педагогічні проблеми, які хвилюють нас і зараз. Його розробки в педагогіці не втратили свого значення і сьогодні. Вся його педагогічна діяльність переконує нас в тому, що виховання свідомої дисципліни — це складний, довгий та багатогранний процес, який вимагає великого напруження сил та педагогічної майстерності. Результатом цього процесу є формування дисциплінованості як найважливішої моральної якості особистості. Виховання цієї сталої моральної якості здійснюється шляхом впливу на свідомість дитини, на її емоційно-вольову сферу, шляхом формування навичок та звичок дисциплінованої поведінки. Виходячи з цього, А.С. Макаренко розглядав дисциплінованість як інтегральну моральну якість, до якої входить старанність, стриманість, ініціативність, самостійність, організованість, діловитість, відповідальність за доручену справу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Л.С. А.С.Макаренко о воспитании сознательной дисциплины. — К., 1988.
2. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. — М., 1987.
3. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. — К., 1978.
4. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания // Соч.: В 7 т. — Т.5. — М., 1958.
5. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. — К., 2005.